

PARTICULARITĂȚI GRAMATICALE ALE DENOMINAȚIEI ANTROPONIMICE ROMÂNEȘTI ÎN CONTEXT ROMANIC MEDIEVAL

EMANUELA I. DIMA

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București

e-mail: emaidima@yahoo.com

Cuvinte-cheie: articol, topică, grupuri prepoziționale, antroponimie romanică istorică.

Keywords: article, topical, prepositional groups, historical Roman anthroponymy.

INTRODUCERE

Această contribuție face parte dintr-un proiect mai amplu, *Antroponimie românească în context romanic european*, desfășurat în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, în care ne propunem să analizăm unele particularități sociale și istorice de la baza apariției *numelui complementar* romanic (denumit și *nume auxiliar* sau *secundar*)¹, comparând specificul etapelor de apariție, evoluție și fixare ale acestuia în unele regiuni politice și socioculturale romanice occidentale, cu trăsături ale acestui proces din spațiul romanic oriental. Ținta acestui demers vizează, în ultimă instanță, reconstituirea în linii mari a etapelor de apariție și fixare ale numelui complementar în spațiul romanic oriental, slab atestat documentar pentru perioada medievală veche. Premisa de la care pornim are la bază concluzii ale unor lucrări de antroponimie recente care stabilesc că, „în ciuda unor diferențe de ritm”, acest proces prezintă, la nivelul întregii romanități, „numeroase similitudini de fond, într-un proces comun întregii Europe” (Bourin 1990: 234).

¹ *Denominația auxiliară (complementară sau secundară)* romanică este o categorie antroponimică istorică, relativ târziu atestată în actele oficiale romanice, ulterior secolului al VIII-lea (în regiunea galiciană din nordul Spaniei sau în cea venețiană), în alte regiuni abia începând cu secolul al XI-lea (Aragon sau Castilia), cu diferențe de ritm în funcție de regiune (Bourin 1990: 234). Subcategoriile *numelui complementar* par a fi însă relativ similare, incluzând referința la ascendentul patern (*patronimicul*), mult mai rar la cel matern (*matronimicul*); *indicația de proveniență* (implicând de regulă un derivat cu bază toponimică ori un grup prepozițional) sau *supranumele delexical* (marcat de factorul afectiv – *porecla*, sau nemarcat: *numele de agent*), fiind prezente în actele oficiale din toate regiunile romanice în postpunerea *numelui individual* (de regulă nume ritualic), alcătuind, împreună cu acesta, *sintagmele de denotație*.

Prezentăm în această lucrare modul în care, prin raportare la unii parametri gramaticali, este posibilă individualizarea unor idiomuri romanice în ceea ce privește alcătuirea și fixarea denotației antroponimice documentare, prin comparație îndeosebi cu limbile de cult (latina de cancelarie și slavona în principal), ajutând totodată la individualizarea în sincronie a varietăților romanice unele față de altele. Acești parametri sunt: 1) prezența / absența articolului definit, 2) topica elementelor principale din cadrul sintagmei de denotație, și 3) modul în care grupurile prepoziționale având la bază conectorii *a* (<lat. *ad*) sau *de* (<lat. *de*) sunt implicate în alcătuirea numelui secundar documentar.

Prezența articolului definit în grupul nominal deosebește latina clasică de celelalte idiomuri romanice și are implicații în alcătuirea denotației antroponimice medievale, explicând în ultimă instanță unele variante ale numelor actuale. Antroponimia oficială romanică, inserată în acte notariale, dar și de politică internă ori externă, este însoțită de *articol* la ambele categorii principale: numele individual² și cel complementar (mai rar și numai strict contextual în documentele juridice medievale denotația prin secvențele de relație³ presupune și prezența *adjectivul posesiv*: „domina Margarita mater nostra”) (DRHA I:1). Ulterior, unele varietăți romanice vor elimina articolul la antroponimele care apar în actele oficiale (cazul românei), dar altele (idiomurile galice occitane, de pildă) păstrează în uz numele articulate care, în variante aglutinate, se fixează în onomasticonul istoric ca atare.

Un alt aspect analizat are la bază comportamentul semantic și functional diferit al grupurilor prepoziționale generate de unii conectori (*de* în principal, dar și *a*) în cadrul unor varietăți romanice (galice, iberice, italice dar și românești), prezentând modul în care aceste structuri prepoziționale fixează valorile capului de grup (referitoare fie la *localizare*, fie la *filiație*) în antroponimia complementară, de-a lungul perioadei medievale⁴.

² Categoria istorică a *numelor individuale* trimite la „numele atribuit la naștere, obligatoriu, neereditar, cu funcție denotativă unică”, de regulă nume ecleziastic sau delexical, în formă-bază sau derivat hipocoristic (Ionescu 1980: 10-11), fiind caracterizată prin „mobilitate denominativă, respectiv, instabilitate a sistemului, și supusă unei selectivități din partea donatorilor” (Tomescu 2017: 292).

³ *Secvențele de relație* sunt structuri genitivale, postpuse numelui individual, care implică referința la persoana din familie relevantă juridic sau social (de regulă ascendentul patern). Acestea au în componență și substantivul relațional (it. *Leompertus filius Leonis*) (Martin 1995 [2019]: 339), motiv pentru care nu sunt considerate a face parte din denotația antroponimică medievală propriu-zisă. *Secvențele de descendență* (numite și *indicații de filiație*) reprezintă o subcategorie a acestora, a căror alcătuire și funcționalitate am detaliat-o într-o contribuție anterioară (Dima 2022).

⁴ Subînțelegem prin *perioada medievală timpurie* etapa istorică marcată de apariția primelor documente romanice. Acestea provin, în număr redus, încă din secolul al VI-lea, din regatul galician (fondat de suebi în nord-estul Spaniei, cucerit ulterior de vizigoți) fiind păstrate până în prezent exclusiv prin copii executate periodic în cadrul arhivelor mănăstirești (*tumbos*). Începând cu secolele următoare (VII–VIII) actele interne romanice (notariale sau de politică internă ori externă) se înmulțesc semnificativ și se emit pe areale romanice mai largi. Perioada *ad quem* din lucrarea noastră se referă la secolele XIII–XIV, când în unele regiuni se încheie procesul evolutiv al sistemului antroponimic, fixat ereditar spre sfârșitul de secol XIII (în regatul galician), mult mai târziu în celelalte regiuni romanice.

Tiparul *topic* din cadrul sintagmei romanice europene, în care numele individual precedă de regulă numele complementar, pare a reprezenta un element de continuitate cu denotația latinească. După cum este cunoscut, în poziția inițială a structurii antroponimice trinominale, specifică lumii romane, s-a aflat întotdeauna *praenomen-ul*, element la care, spre sfârșitul perioadei imperiale practic se renunță, subcategoria denotativă rămânând însă în uz, fiind continuată îndeosebi prin numele ritualic creștin.

Topica este un parametru semnificativ în cadrul latinei culte medievale și prin faptul că indică trecerea substantivului relațional din postpoziție (normală în latina clasică) în cadrul secvențelor de descendență, în interpoziție în latina de cancelarie (cf infra).

Subliniem, în măsura permisă de sursele documentare, principalele convergențe și divergențe ale varietăților romanice europene prin raportare la acești parametri.

CORPUSUL BIBLIOGRAFIC

Sursele pe care ne bazăm în această analiză sunt primare numai în cazul spațiului românesc (și includ colecțiile de documente interne, DRH A – Moldova, DRH B – Muntenia, DRH C – Transilvania; DOR), cele secundare se referă la analiza stocului de nume din aceste acte interne (Ionescu 1980; 1990; Reguș și Reguș 1999; Tomescu 1999; Tomescu 2001; Halichias 2010). Aspectele gramaticale menționate apar în documente romanice, publicate și prezentate deja în colecțiile de specialitate (RIO îndeosebi: Dauzat, Nègre, Ségué sau Menant), cu particularități referitoare la evoluția sistemului onomastic analizate în unele lucrări de sinteză implicând îndeosebi spațiul idiomatic galic medieval (Dondin Payre 2014, Le Jan 2000). Bine reprezentat sub acest aspect este, de asemenea, spațiul iberic, cuprinzând dicționare și studii de specialitate: Boullón Agrelo 1999; Ciprés 2006; Fort 1995; Moreu Rey 1993; Onrubia 2016. Lucrările-sursă pentru antroponimia secundară italică se referă la evoluția sistemului onomastic medieval: Bizzochi 2014, Gentile 1959, sau prezintă unele particularități referențiale și gramaticale ale denotației secundare: Caffarelli 2016, Menant 1998.

PARTICULARITĂȚI ALE LIMBILOR DE CANCELARIE

LATINA

Notariatele și cancelariile medievale din întregul spațiu romanic au continuat să folosească ca limbă oficială de elaborare a actelor oficiale *latina* (cu unii parametri sintactici și de topică ai grupului nominal, specifici variantei *clasice scrise*), chiar după căderea Imperiului de Apus (moment semnificativ în dezvoltarea și fixarea idiomurilor romanice), aspect cu unele consecințe asupra modului în care se alcătuiește denotația documentară.

Fapt cunoscut, la nivelul societăților romanice occidentale timp de mai mult secole a predominat moda numelor germanice care, deși opacizate semantic, trecuseră deja în uzul larg, atât ca *modalitate de alcătuire a numelor* (compunere și *derivare*, de regulă), cât și ca opțiune de indicare a parentării (prin preluarea unei secvențe lexicale din numele ascendentului patern), alcătuind numele-unitate (*Einmamigkeit*) (Le Jan 2001: 225), un aparent nume unic⁵.

Acest fapt a prelungit semnificativ perioada istorică de uz exclusiv al *numelui unic* pentru toate clasele sociale, influența grupurilor socio-politice gotice asupra civilizației occidentale (implicit asupra modului de alcătuire a numelor), fiind covârșitoare⁶. Abia ulterior căderii în desuetudine a acestei modalități particulare de denotație, în actele oficiale din toate regiunile romanice începe să apară *numele complementar sintagmatic* (*Beneunung*) (Le Jan 2001: 225), redat prin îmbinări *genitivale* specifice limbii de cultură (rar și numai regional acest tip de sintagme având la bază dintru început un raport apozitiv, cu implicarea relației prin *nominativ*), în care patronimul apare *separat* de numele individual, depășindu-se astfel complet etapa numelui de tip vechi gotic⁷.

Modul sintagmatic de formare a denotației se face inițial prin perifraze de descendență în a căror alcătuire notarii păstrează adesea *topica veche*, specifică latinei clasice (ex. *Petrus Pauli filius*) și care, timp de câteva secole, au circulat în paralel cu îmbinări urmând modelul topic *romanice*, inovativ, în care substantivul relațional apare interpus în cadrul sintagmei *genitivale* (de tipul *Petrus filius Pauli*). Factori externi, istorici (conservatorismul ducatelor italice rămase în componența sau sub influența Imperiului de Răsărit) explică faptul că tiparul topic specific latinei clasice va fi menținut în uzul documentar intern, chiar după introducerea și fixarea modelului sintagmatic de tip *romanice*.

Trebuie menționat aici, ca trăsătură a latinei medievale, faptul că numeroase *nume străine* indeclinabile (intrate pe filieră grecească în idiomurile vestice sau din slavă în română) se vor include în actele oficiale latinești *fără* desinențele cazuale specifice: *Crechul filius Bogdan* [1447, T; H I₂ 743] (Halichias 2010: 50), de pildă.

⁵ Numele-unitate (*Einmamigkeit*) este un nume inițial bitematic care cuprindea, în secvența inițială sau în cea finală, referința la ascendentul patern sau matern, ajutând la identificarea individului în cadrul liniei de descendență, aceste nume fiind, timp îndelungat, nerepetitive (Le Jan 2001: 225). De pildă, *Theodoric*, regele ostrogot al Italiei, moștenește de la tatăl său, *Theodemir*, componenta inițială a numelui.

⁶ Etapa de uz exclusiv a *numelui unic* (numele în formulă *monomembră*), cunoaște o durată considerabilă în denotația romanice europeană, având ca punct de plecare numele de sorginte creștină (v. Cerillo 1988: 1566), continuându-se prin numele germanice care, la nivelul spațiului romanice occidental, devin predominante pentru mai multe secole.

⁷ Practica alcătuirii numelor individuale prin compunere (sau derivare), conținând secvențe din numele ascendentului patern a continuat în societățile romanice occidentale până în perioada medievală târzie (în documente din regiunea iberică, de pildă, emise în secolele XI, XII, încă mai apar nume alcătuite după model gotic, transmise în cadrul aceleiași linii de parentare) (Moreu-Rey 1993: 24).

Elementele romanice de morfosintaxă *moștenite din latină* (sau preluate de latină *din substrat*) pot fi urmărite încă din primele documente romanice. În actele interne iberice, încă din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, în actele interne apar *derivate* cu funcție patronimică formate de la (supra)numele ascendentului patern, cu sufixe vechi.

Întâlnite în documentele interne castiliene ori galiciene exclusiv pentru redarea filiației, aceste sufixe (-iz, -ez, mai rar -az ori -oz) au fost considerate, fie provenind din *morfemele genitivale* de declinare a II-a, specializate ulterior exclusiv pentru redarea filiației, fie din idiomul de substrat (Boullón-Agrelo 1999: 22). Derivarea pare a fi, de altfel, singurul procedeu întrebuințat în alcătuirea denotației oficiale romane care, în ciuda dispariției complete a sistemului trinomial de denotație (Tomescu 2001: 22), supraviețuiește în limbile romanice, având largă răspândire în idiomurile vernaculare iberice, (regional în cele) italice sau românești (și, în anumite etape istorice, chiar în cele franceze)⁸.

Frecvența în uz a anumitor sufixe în perioada medievală se corelează cu dubla lor funcționalitate: *patronimică*, dar implicând și raportarea la *numele de grup*, ceea ce are ca efect devitalizarea acestora pe un anumit palier semantic și funcțional. Trebuie menționat aici cazul sufixului -escu⁹, de pildă, care, la momentul apariției primelor documente oficiale românești (redactate în latină, dar și în slavonă), încă mai forma derivate patronimice. Acestea sunt considerate, însă, la acest nivel istoric, simple rămășițe ale unei vechi modalități de redare a descendenței, dificil de diferențiat de numele de grup¹⁰.

Denotația antroponimică oficială include, în actele interne din întregul spațiu romanic medieval, grupuri prepoziționale ale conectorului *de*, actualizând *localizarea* denominatului, conținutul referitor la *filiație* fiind strict regional (în antroponimia secundară occitană sau italică, rar și numai punctual îl găsim cu acest conținut în actele interne iberice, aragoneze și castiliene, posibil reflex al uzului vernacular).

⁸ Către sfârșitul secolului al VIII-lea regăsim în documentele galiciene numele complementar sufixal *Quiza Gonteriquiz* (a. 788), tip de patronimic din ce în ce mai frecvent în secolele următoare (*Monnio Nunniz* a. 824; *Didaco Fonsin* a. 854 ș.a.) (Boullón-Agrelo 1999: 22; 49), fixând probabil un model derivativ moștenit (latinesc sau autohton), ulterior cu largă circulație în denotația oficială hispanică medievală.

⁹ Sufixul este foarte vechi, moștenit din substrat (Graur 1927: 539-552), inclus de alți autori între elementele preluate de latina dunăreană (Fischer 1985: 165) (ceea ce reprezintă, practic, același lucru). Alți autori îl consideră ca fiind un element moștenit exclusiv din latină (Tomescu 2001), ipoteză puțin credibilă, dată fiind largă circulație a acestui sufix în idiomurile de substrat.

¹⁰ Concluzia este semnificativă pentru vechimea sufixului, care, în perioada medievală, cunoaște diverse specializări semantice: unele nume de grup, cu sufixul la plural (-ești) se fixează, încă, în toponimie, ca oiconime, dar, concomitent, unele devălmășii se desfac, generând noi nume în -escu (DOR: XXXVI). Documentele atestă, de asemenea, faptul că în secolul al XV-lea, acest sufix mai crea noi patronime, modalitatea fiind, ulterior, tot mai rar folosită: „La sfârșitul Evului Mediu numele (românești) în -escu sunt doar vestigiile unei vechi modalități de numire, care își găsește analogia la cealaltă margine a lumii romanice, în spaniolă sau portugheză” (Ionescu 1990: 244).

Româna a păstrat această prepoziție în uzul antroponimic familiar, exclusiv într-un compus, *alde*, care, însă, nu s-a impus ca marcator al filiației, ci se referă la o persoană din nucleul familial respectiv. Prepoziția *de* apare în onomastica documentară românească (în actele latinești îndeosebi, dar și în cele slavone) exclusiv cu sens de *localizare* (ori *de proveniență*) a denominatului (Dima / Lupu 2024).

Spre deosebire de unele idiomuri galice, limba română păstrează prepoziția *a* numai parțial în alcătuirea numelor complementare: împreună cu pronumele demonstrativ latinesc aceasta se află la baza articolului posesiv (*al*, *a*), care, coocurent cu morfemul de genitiv al numelor proprii, *lui*, intră în alcătuirea sintagmelor genitivale populare (*Vlad al lui Sân*)¹¹, fiind considerate mărci ale tendinței spre analitism (Iliescu/Macarie 1964: 438).

Uzul antroponimic al articolului *hotărât* individualizează prin *topica* particulară în ansamblul lingvistic romanic, aflat în postpunere și aglutinat față numele (de regulă complementar) pe care-l însoțește în română, antepus (și ulterior) aglutinat în idiomurile galice occitane.

Aceste mijloace morfo-sintactice moștenite (din latină ori din substrat), care stau la baza fixării sistemului antroponimic romanic medieval, se regăsesc în documente din toate regiunile romanice. Detaliem cu exemple uzul acestor mărci gramaticale în antroponimia istorică secundară, așa cum apar în documentele medievale romanice.

SLAVONA

În spațiul sociopolitic medieval al Moldovei și al Țării Românești a fost întrebuițată timp de mai multe secole ca limbă oficială *slavona*, idiom diferit tipologic și neînruit genealogic cu limba vernaculară, româna. Slavona a fost limbă de cult și de cancelarie în Țările Române până la jumătatea secolului al XVI-lea, pentru redactarea actelor oficiale interne și externe. În cuprinsul acestor acte, sintagma antroponimică românească este redată (de regulă) prin mijloacele morfosintactice ale limbii oficiale, unele prenume fiind chiar traduse, conform unui principiu cutumiar al uniformității lingvistice a documentului (*Ioan* apare frecvent ca *Ivan*, de pildă). Operând însă, cu un idiom care, asemenea latinei, nu cunoștea articolul, diecii introduc numele românești (prenumele ori numele complementare) în textul documentului ca atare, în varianta articulată (cf. *infra*).

Pe de altă parte, fiind o limbă preponderent sintetică, *slavona* redă flexiunea cazuală prin desinențe, fără a fi însă lipsită de mijloace specific analitice, de regulă prepoziții indicând localizarea (v.sl. *ot* fiind cea mai frecventă). Încă de la bun început, în actele oficiale interne, numele complementare din idiomul vernacular se regăsesc în cuprinsul documentului ca atare (*Stanciul Moenescul* DRHB I: 93), fără a fi traduse.

¹¹ În cazul raportării la ascendentul matern, articolul posesiv, antepus, este coocurent cu morfemele *-ei*, *-ăi*, în postpoziție și encliză față de un numele feminin respectiv (*Ion al Mariei*; *Gelu al Voicăi*).

Filiația se lexicalizează în sintagme specifice, de tip *head-last*, în care membrul secund este un derivat de la (supra)numele ascendentului patern (*Stančo Balcov*; *Stancea Vranin* DRHB I: 9), implicând adesea cumulul de sufixe: *-evici* (*Iuga Giurgevici*) (DRHA II: 2), sau *-ovici*: (*Costea Bratilovici*) (DRHA II: 20).

Conform principiului circulației vernaculare la această etapă istorică, derivatele antroponimice cu sufixe vechi slave (*-ov* sau *-in*) nu au fost traduse întotdeauna în documentele românești: *Stance Vranin* apare în unele documente ca atare (DRHB I: 9), în altele este redat ca *Stance Vrană*, fără sufix (DRHB I: 14), variantă reprezentând cel mai probabil, numele real.

Menționăm aici un aspect semnificativ în legătură cu denotația medievală românească (similară celei romanice în general): numele nobililor din sfatul țării aveau antepuse apelative de adresare corespunzătoare rangului social: *jupan* sau *pan* (în actele slavone), *dominus* sau *pan* în cele latinești, (considerate în tradiția documentară ca suficiente), în antepunere față de numele individual (uneori hipocoristic, dar de regulă numele în forma bază) pentru identificarea actanților juridici de rang secund (martorii documentari de regulă). Complimenturile din denotația martorilor aveau de cele mai multe ori rol de dezambiguizare în situațiile de omonimie, în condițiile unei evidente tendințe de economie documentară¹².

Întocmai ca și în latină, substantivul relațional din sintagmele de descendență slavone apare în postpoziție, ceea ce favorizează eliminarea acestuia, explicând astfel ușurința cu care se trece în actele medievale interne la patronimicul medieval, dar și fenomenul de alternanță a formulelor de descendență cu patronimicul genitival în același document, chiar în denotația aceleiași persoane (numele *Радул Станов*, respectiv *Радул Станов сын* se regăsesc, ambele, într-un document din mai 1409, emis de cancelaria lui Mircea cel Bătrân cu referire la inițiatorul unei dării către mănăstirea Strugalea, act în care denominatul apare menționat ca martor, dar și ca donator) (DRHB I: 35).

Alcătuirea denotației romanice documentare se face, așadar, prin procedee specifice *analitice* – de regulă grupuri prepoziționale care, dată fiind semantica fluctuantă a conectorului cap de grup, acceptă combinarea cu substantive toponime dar și antroponime – întrebuințate concomitent cu cele *sintetice* (derivarea dar și articularea, implicând sau nu aglutinarea articolului cu numele pe care îl însoțește), ale căror particularități (fonetice sau de sintaxă) sunt specifice fiecărei regiuni lingvistice.

Subliniem faptul că aceste procedee apar în denotația documentară internă la momente diferite, de regulă ulterior uzului îndelungat în idiomul vernacular.

¹² În documentul datat 18 iulie 1437, emis de cancelaria Țării Românești, între martorii acestui act apare jupan *Nanul*; cealaltă persoană cu același prenume apare înregistrată și cu numele complementar: jupan *Nan Pascal* (DRH B I: 81).

ARTICOLUL

Subsumat *determinării*, articolul apare în contexte de comunicare (de regulă nemarcate emfatic, dar implicând aspectul oficial, caracterizat prin rectitudine juridică și denominativă), care cer actualizarea și individualizarea (DSL: 167), explicând astfel, ocurența acestuia în vecinătatea anumitor nume secundare (supranume nonafective, cum ar fi numele de agent sau afective, poreclele), dar și a celor individuale, frecvente în formă articulată în actele interne medievale din unele regiuni romanice (românești ori franceze, dar și, în anumite situații, în idiomuri hispanice ori italice).

Prezența (sau *absența*) articolului în înregistrarea numelor primare pe care le însoțește, conturează areale geolingvistice mari, grupând idiomurile galice, pe de o parte, care (strict regional) antepun articolul numelor individuale, celor italice ori iberice care, în uzul documentar cel puțin, nu articulează *numele primare*. În aceste regiuni, de cele mai multe ori strict contextual, articolul apare antepus exclusiv *numelor secundare*, însă de regulă numai când acestea sunt transparente semantic (având la bază nume de agent, ori porecle, de regulă) cu care, uneori, se aglutinează.

Sub acest aspect româna formează o categorie aparte în cadrul idiomurilor romanice, prin articularea numelor *primare* (masculine îndeosebi, numele feminine având un regim aparte). Articolul însoțește de asemenea toate categoriile antroponimice *secundare* (patronimice, matronimice, implicând localizarea, ocupația ori supranumele afective), însă nu cu frecvență absolută, în actele oficiale formele articulate alternând cu cele fără articol.

Variantele cu *postpunerea* și *encliza articolului* sunt specifice *exclusiv* spațiului istoric românesc. Încă de la primele documente interne, (emise până la jumătatea secolului al XV-lea în slavonă, dar și în latină) articolul definit însoțește numele primare *delexicale românești*: *Albul* (DRHB I: 10), *Dragul*, *Micul*; raportabile la elemente vechi slave: *Bratul*, *Dadul*, *Dobrul*, *Neanciul*, *Radul*, *Vâlcul* (DRHB I: 11), *Tatul* (DRHB I: 9), *Vladul* (DRHB I: 9) sau de alte origini: *Barbul* (DRHB I: 11), *Danciul* (DRHB I: 10), *Ibul*, *Nanul* (Reguș și Reguș 1974a: 501). Același comportament se observă și la unele nume eclesiastice în variantă etimologică: *Ionul*, ori hipocoristică, *Iancul*, *Mihul*, *Șteful* (ibid.). Fenomenul de alternanță articulat/nearticulat la numele primare caracterizează îndeosebi textele din primele două secole de atestare documentară, variantele fără articol impunându-se ulterior în uz.

În cazul prenumelor feminine se poate vorbi mai degrabă despre o *substituție desinențială*, care, ca și în cazul prenumelor masculine, nu vizează toate unitățile denominative. Circulația paralelă articulat/nearticulat la numele primare feminine este considerată de unii autori ca o „opozitie neregulată” (Marcato 1996: 1192) având la bază confuzia terminației specifice anumitor nume feminine terminate în *-a* (*Ana*, de pildă) cu articolul specific, care s-a extins ulterior la mai multe nume. Aserțiunea pornește de la observația că terminația anumitor nume feminine, considerată ca nearticulată (*-ă*, de pildă), este de fapt desinența de vocativ, și nu reprezintă terminația neutră, nearticulată.

Circulația paralelă articulat/nearticulat la numele primare feminine este înregistrată documentar încă de la primele acte oficiale și este adesea însoțită de alternanțe fonetice în radicalul numelor respective: seria de nume *Ană, Mărie, Măgdălină* și *Negrită* de pildă (DRH A III: 527; 39; 28) este concomitentă cu numele cu formă aparent articulată: *Anna, Magda, Maria, Negrita* (DRH A III: 471).

Spre deosebire de seria articulată a numelor masculine în care varianta fără articol se impune în uzul oficial, în cazul prenumelor feminine supraviețuiește în denotația curentă seria cu formă (aparent) articulată.

În ceea ce privește numele *secundare românești*, anumite derivate apar în actele oficiale aproape întotdeauna articulate, cele în *-ciu*, de pildă: *Banciul, Burciul, Danciul, Neanciul, Oanciul, Stanciul, Vâlcu* (Damian 1938: I, II) (Reguș și Reguș 1974b: 607).

Altele, însă, alcătuite cu sufixul *-escu*, de pildă, cunosc uz documentar în varianta articulată la acest nivel istoric, alternativ cu cea nearticulată: *Crăciun Velcescul* (a. 1414), *Trifu Borzescu(l)* (a. 1455), *Petrea Bratescu(l)* (a.1432), *Ion Călimănescu(l)* (a. 1448), *Ona Cândescu(l)* (a. 1452), *Mihail Crăstiancescu(l)* (a. 1433), *Jurca Dragotescul* (a. 1412), *Duma Dulcescul* (a. 1438), *Neagoe Gănescu(l)* (a. 1433), *Băloș și Ioan Horjescu(l)*, (a. 1453), *Tador Moicescul* (a. 1488), *Costea Orășescul* (a. 1488), *Tador Vlădescu(l)*, (a. 1443), *Șerban Paușescul* (a. 1426), *Bratul Pleșescul* (a. 1427), *Badea Plopescul* (a.1436), *Ignatie Popescul* (a. 1454), *Stan Preușescul* (a. 1400), *Crăciun Purcelescu(l)* (a. 1429), *Petru Srăbescul(l)* (a.1456), *Vana Sinescul* (a. 1436) (Reguș și Reguș 1974b: 607).

Derivatele în *-ean*¹³, cu o semantică inițială legată exclusiv de fenomenul de domiciliere, devin sinonime parțiale cu cele formate cu sufixul *-escu*, a căror funcționalitate este dificil de diferențiat în lipsa precizărilor legate de natura substantivului-bază. Nici preluarea acestor derivate ca nume complementare *nu* presupune cu necesitate prezența articolului definit: *Jurj Drăgușanul* (a. 1443), *Toder Pobrăteanul* (a. 1437), *Jurj Ungureanul* (a. 1409), *Crăstea Iucășeanul* (a. 1442), dar *Petru Ezerean* (a. 1454), *Ivan Cățelean* (a. 1453), *Neag Câmpean* (a. 1456), *Jurj Moian* (a. 1439), *Slav Hrălovean* (a. 1434) (Reguș și Reguș 1974b: 501).

În documentele slavone, dar și în cele de expresie latină, elaborate în limbi fără categoria articolului, antroponimele articulate apar ca atare, în varianta admisă de uzul oficial.

O situație particulară se întâlnește la numele din *documentele medievale franceze*, în care articolul, *antepus*, însoțește, de asemenea, numele individuale (prenume în formă bază, de regulă).

¹³ Acest sufix este implicat, prin semantica inițială, în formarea numelor complementare de la toponime (majore, dar și minore); intrând ulterior în relație de sinonimie parțială cu sufixul *-escu*, se va subsuma și redării relației de descendență, prin raportare atât la ascendentul patern, cât și la grupul de parentare.

Articularea numelor nu este generală în teritoriul galic, regăsindu-se exclusiv în regiunile dialectale *occitane* (în nordul și nord-estul teritoriului idiomatice francez, în regiunea Normandie – Picardie – Hainaut, rar sau deloc în sud și sud-est) (Dauzat 1947 [2019]: 82-88; Séguy 1955 [2019]: 167-170), fenomen asociat în general cu existența uzanței sociale a apelativelor de adresare (sau de politețe). Antepunerea articolului, ca și a apelativelor de adresare, este un fenomen de limbă vorbită, marcând adresarea față de persoana respectivă sau introducerea acesteia ca subiect de discuție în conversațiile informale dialogale. Acest uz apare consemnat în documentele interne din secolul al XIV-lea (Nègre 1956 [2021]: 59-76), vechimea reală procedurii este însă mai mare, imposibil de precizat.

În documentele interne din Rabasterns (Tarn) de la jumătatea secolului al XIV-lea, de pildă, antepunerea articolului numelor primare (prenume) este deja înregistrată ca o cutumă, în aceste regiuni existând și obișnuința adresării directe prin apelativele de politețe (*en* < *domnu* pentru toate persoanele masculine „de la nobili la manufacturieri” și *na* < *dom(i)na* sau *dona* pentru femei) (Nègre 1956 [2021]: 59). Câteva secole mai târziu, această uzanță era încă respectată în toate situațiile de comunicare (de adresare curentă, sau în contexte marcate de oralitate, de regulă dialogale, referitoare la terți).

Absența apelativului de adresare, în arealele geografice occitane cel puțin, este caracteristică unui context emfatic, marcat de dispreț, sau implică referirea la persoane nevârstnice ori străine de comunitate (Séguy 1955 [2019]: 168).

În regiuni învecinate arealului de uz al numelui precedat de apelativ, se constată înlocuirea acestuia (EN; NA) cu articolul definit LE (LA), uzul numelui în afara articolului definit (în adresare sau în conversații) marcând, de asemenea, situații emfatică de comunicare (disprețul de regulă), indicând alteori referirea la persoane cu o anumită stare socială (tineri adolescenți sau bărbați tineri celibi, ori străini de comunitate) (Séguy 1955[2019]: 168).

În regiunile idiomatice langdociene, antepunerea articolului numelor primare (*prenumele*) cu vocală la inițială are ca efect aglutinarea acestora, rezultând variante care se fixează adesea în onomasticonul istoric: v.fr. *Landré* (< L'André), *Laugier* (< L'Augier), *Lestienne* (< L'Estienne) *Laubry* (L'Aubry), *Luguet* (< L'Huguet), *Lhenry* (< L'Henry), fenomen care apare și la numele cu inițială consonantică: *Lejean*, *Leluc* (Dauzat 1947 [2019]: 83). În timp, variantele articulate aglutinate nu vor mai fi percepute ca provenind din unități distincte (nume + articol) și vor circula ca atare, în paralel cu cele etimologice, nearticulate.

Rar, aglutinarea articolului cu numele pe care îl precedă marchează, în unele situații, schimbarea categorială, și funcționarea ulterioară a acestuia ca *matronimic*: *Lamartine* de pildă, sau *Larnaude* (Dauzat 1947 [2019]: 83).

De remarcat este faptul că numele individuale feminine din aceste areale nu se fixează în variante aglutinate cu apelativele de adresare (cum se întâmplă în cazul prenumelor masculine), ci exclusiv cu *articolul definit*.

De asemenea, fenomenul de aglutinare a articolului se întâlnește la numele de profesii (*Lemercier*) sau implică rangul de demnitate socială (*Lecomte*). Supranumele metaforice provenite din nume de animale se află, de asemenea, în această situație: *Leboeuf* (Dauzat 1947 [2019]: 83).

Variantele cu aglutinarea articolului (ca și cele care cunosc alipirea cu apelativul de politețe) au supraviețuit în uzul vernacular și apar regional în denotația oficială medievală, fixându-se ca atare în onomasticonul istoric francez (Morlet 1991: 557), astfel că în inventarul antroponimic actual acestea se pot regăsi alături de formele nearticulate (*Lefèvre*, de pildă, dar și *Fèvre*; *Roy* dar și *Leroy*).

Un aspect particular al aglutinării privește formele arhaice ale articolului, *es* (lat. *ipse*), *so* (lat. *ipsum*), *sa* (lat. *ipsa*), care se întâlnesc în zona gasconă pirineică, precedând supranume cu care se sudează: *Espuy* (*le puy*), *Soucasse* (*le chène*), *Sabadie* (*L'abbaye*), *Sacarrère*, *Sacaze*, *Sapène*, *Sarrieu*, *Sacourtade*, *Sastrade*, în aceeași regiune circulând și seria paralelă, „langdocizată” în trecut sub influența centrului cultural de la Toulouse (*Labadie*, *Lacarrère*, *Lacaze* etc.) (Dauzat 1947 [2001]: 84) (Fabre 1991: 30).

Alipirea articolului definit, strâns legată de aglutinarea apelativelor de adresare la (supra)numele pe care îl precedă, trebuie asociată fenomenului de oralitate la nivelul unor comunități sudate, înrudite sau nu, posibil descendente ale unor linii de parentare de proximitate (teritorială), ai căror membri se cunosc, deci, foarte bine. Trebuie remarcată în acest context, particularitatea idiomurilor franceze nordice de a permite fixarea în uzul curent a formelor aglutinate, cu circulație ulterioară alături de cele originale, și transmiterea ereditară a acestora ca atare, proces înregistrat numai parțial în documentele parohiale medievale din regiunile respective.

În unele documente interne **iberice** numele *primare* nu se regăsesc în variantă articulată, apelativele de politețe în uz în perioada medievală fiind înregistrate *exclusiv* în denotația oficială a nobililor. În antepunerea numelor proprii regăsim rar apelativele corespunzătoare titlului nobiliar: *domnus* Simon Celludo (Frago Gracia 1976: 81); *don* Garcia *el Rico* (Onrubia 2016: 407), care, însă, nu se aglutinează cu numele pe care îl precedă.

În actele interne castiliene și aragoneze articolul apare rar, numai în antepunerea numelor complementare, fixând în antroponimia istorică *supranume afective* (*porecle*): *Dominicus lo Calbo* (Frago Gracia 80), *Dominico filio Boneti lo coxo* (Frago Gracia 1976: 81); *Bernad lo Gros* (Frago Gracia 1976: 81).

Numele de agent, deși însoțit de articol, nu face parte întotdeauna din denotația documentară, aspect sugerat de modul de marcare grafică: *don* Gracia *el trapero* (Onrubia 2016: 405); absența articolului antepus numelui de agent este, însă, un indiciu limpede că acesta era înregistrat *exclusiv* ca un appendice socio-profesional: *Alfonso Ferrandes carnicero*, *Rodrigo pastor*, *Juan Rodrigos alcalde* (Onrubia 2016: 409).

Aglutinarea articolului cu supranumele este foarte rar consemnată documentar în actele aragoneze: *Iofre Labarba* (Frago Gracia 1976: 78), fenomen înregistrat însă alternativ cu omiterea completă a acestui morfem: *Guillelmus Barba* (Frago Gracia 1976: 78).

Documentele *italice* indică apariția articolului îndeosebi înaintea supranumelor delexicale, fie nume de agent: *Logiudice*, regional chiar cu spranume etnice, indicând filiația paternă: *Lo Mauro*, sau maternă *La Franca* (De Felice 1978: 17), particularitate specifică îndeosebi extremității sudice a spațiului italian.

Cu ajutorul articolului s-au fixat regional în denotația oficială italică supranume neutre afectiv, de regulă nume de agent: *L'Abbate*, *Lo Giudice*, *La Barbera*; sau de demnități: *Lo Conte*, *Lo Re*, nume părți ale corpului: *La Manna*, *La Gamba* și nume de animale: *La Volpe*, *La Cagnina*, *La Gatta*, sau indicând localizarea: *La Porta*, *La Grotta* (Caffarelli 2016: 110).

Alipirea articolului este un fenomen regional, păstrat în denotația oficială istorică: *Loiacono*, *Labianca*, *Lamacchia* (în regiunea Puglia), *Larussa*, *Lascala* (în Calabria) (Caffarelli 2016: 110). Regional, în Sicilia, Puglia sau în Friul, articolul masculin care se păstrează în variante aglutinate are forma *lu*: *Lubelli/Lubello* (în Puglia), *Luvitto*, indicând uneori relația de filiație patrilineară: *Lupieri* „figlio di Piero”, sau matrilineară: *Lumenia* „figlio di Domenica” (Caffarelli 2016: 112).

Numeroase nume de familie actuale din Sicilia și regiunea Puglia fixează variante mai vechi, implicând apocoparea articolului: *L'Abbate*, *L'Erario*, *L'Erede*, *L'Episcopo*, *L'Adomadda*, *L'Altrella*, *L'Assainato*, *L'Insalata*, *L'Oliu* (Caffarelli 2016: 112).

Mult mai rar și regional (în arealul meridional continental) se antepune supranumelui articolul de plural, alcătuind nume care, de asemenea, se fixează ca atare în onomastica istorică: *Le Grottaglie*, *Le Noci*, *Lepiane*, *Le Rose*, *Ledonne*, *Le Mura* (Caffarelli 2016: 112). În Sicilia circulă varianta fonetică *li* a acestui articol: *Li Bassi*, *Li Bianchi*, *Li Calsi*, *Li Causi*, *Li Gotti*, *Li Gresti*, *Li Manni*, *Li Muli*, *Li Pera*, *Li Pira*, *Li Puma* (indicând pomul, nu felina), *Li Rosi*, *Li Santi*, *Li Vechi*, *Li Vigni*, *Li Volsi*, *Li Voti* (Caffarelli 2016: 112). Strict regional (în Sicilia continentală) se remarcă variantele cu aglutinarea articolului la numele de grup pe care îl precedă: *Licausi*, *Livolsi*, *Livoti*, *Libianchi*, *Lisanti* (Caffarelli 2016: 113).

Cu o vechime imposibil de fixat, rar consemnat în documentele istorice medievale, fenomenul de aglutinare a articolului cu (supra)numele pe care îl precedă se întâlnește regional, în arealul istoric langdocian, și în cel sudic italian, insular sau continental. La baza acestui proces se află în mod cert particularități ale adresării orale între indivizi din comunități bine sudate, de cele mai multe ori înrudite, reflex al unei structuri sociale medievale bine definite, marcate de existența unei evidente stratificări.

TOPICA

Acest parametru se referă la două aspecte principale: a) poziția elementelor principale în sintagma generală de denotație romanică (a căror îmbinare are la bază mijloace sintetice: morfeme de caz, ori sufixe, dar și analitice: prepoziții de redare a apartenenței ori a filiației) și b) locul elementului de filiație din cadrul secvențelor de descendență din documentele istorice medievale, față de *numele individual* pe care îl determină, și al cărui Posesor îl indică în cadrul acestui tip de alcătuirii.

Modul de structurare a sintagmelor antroponimice romanice medievale este un reflex al relației denominatului cu Posesorul (de regulă ascendentul patern, echivalat, însă, la un anumit nivel istoric de evoluție, cu alți înaintași din linia de parentare, menționați în cadrul catenelor patronimice), construcții relativ similare în întregul spațiu romanic. Din punctul de vedere al topicii, denotația romanică europeană este similară celei latinești, *prenumele* precedă întotdeauna *numele propriu-zis* (nomen *gentilicium* în lumea romană).

În concepția antică, care se continuă și în perioada medievală, *numele* purta informația relevantă a întregii sintagme, indicând așadar, *apartenența* la o anumită comunitate (*ginta* în cazul numelor latinești), ori relația de *descendență directă* (*patriliniară*) din persoana cap de familie.

În cazul numelor latinești, *nomen*-ul indica apartenența, sangviliniară sau nu (adoapțiile practicându-se dintotdeauna în lumea romană) la o anumită gintă, considerată fondatoare a regatului (și ulterior a Imperiului Roman), conferind purtătorului anumite drepturi juridice și politice (dreptul de proprietate, de a fi ales magistrat etc.).

Gentiliile sunt, majoritatea, derivate de tip adjectival (cu sufixul lat. *-ius*) a căror bază o formează adesea (supra)numele unui înaintaș, nu de puține ori marcat de conotație peiorativă, indicând o poreclă (*flaccus* „bleg”, sau *claudus* „șchiop” etc.)¹⁴. Grupul nominal de denotație, inițial bimebru, era alcătuit în perioada regalității din *praenomen* și *nomen*, având la bază așadar, relația unui *nume* cu un *calificativ* prin care era indicată apartenența prin naștere sau adopție. Adaosul ulterior, *cognomenul*, specific încă din epoca imperială, este un apendice apozitiv față de *nomen*, indicând numai ramura familială propriu-zisă.

Acest sistem de alcătuire a numelor oficiale este exclusivist, închis, acceptarea de noi membri (care primeau cetățenia), operându-se prin includerea denominativă a acestora într-una din gințile preexistente (cutuma cerea adoptarea gentilicului imperial sau al personalității militare care emitea edictul de acordare a cetățeniei),

¹⁴ Gentiliile neclare etimologic, cum ar fi cele în *-arna*, *-erna*, *-enna*, *-ina*, sunt în general considerate influențe etrusce (Ionescu 1989: 216)

timp îndelungat fără generarea de noi unități în sistem¹⁵, și fără adaptarea structurală a acestui tip de formulă la noi modalități denominative.

Este explicabilă în acest context părerea conform căreia denotația oficială medievală *nu* își are rădăcinile în cea latină sau romană, negându-i acesteia descendența dintr-un sistem atât de complex care, în ciuda avantajelor legate de exactitatea numelui și de precisa descriere a statutului social al purtătorilor, nu mai avea susținere, la momentul destrămării Imperiului, în realitățile sociale sau politice care îl generaseră. Desigur, realitatea este că structura socială de la baza acestui construct politic era, la căderea Imperiului de Apus, demult depășită, apartenența la gințile fondatoare nu mai conferea prestanță sociopolitică, relevanța raportării la acest tip de *nomen* fiind aproape anulată prin edictul împăratului Caracalla prin care se acorda statutul de cetățean tuturor locuitorilor Imperiului (a. 212) (Kajanto 1987: 65). Denotația tripartită romană căzuse deja în desuetudine înainte de prăbușirea politică a Imperiului, numele unic (de tip *cognomen* sau *numele ritualic creștin*) impunându-se din ce în ce mai mult.

Topica elementelor în cadrul denotației oficiale medievale este însă, unul din elementele de continuitate cu cea specifică perioadei vechi, antice, precreeștine în general, numele individual (îndeosebi *numele ritualic*) fiind, de regulă, *antepus* celorlalte componente din denotația secundară.

b.) Raportarea la ascendentul patern în cadrul secvențelor de filiație este extrem de veche, aflată în uz relativ continuu în lumea romană cel puțin (dar și în cea greacă sau tracă). Prezente în inscripțiile tombale din toate regiunile lumii romane, în aproape toate perioadele istorice, acest tip de alcătuiri urmează un tipar similar, cu postpunerea elementului relațional în urma numelui la care se face raportarea, ascendentul patern: *Aemilius Maternus, Flori filius* (Ciprés 2006: 99) sau ruda laterală (soț/soție de regulă: *Calpurnius Montanus, maritus* (Ciprés 2006: 100)); *Domitia Primitiua uxor pientissima* (CIL II 2921) (Ciprés 2006: 98), indiciu în lumea romană al statutului de pelegin (noncetățean roman).

Antepunerea elementului de relație în cadrul acestor alcătuiri indică deja adoptarea unui tipar structural de tip *head-first* în cadrul grupului nominal, influență asupra latinei de cancelarie din partea idiomurilor vernaculare. Această topică în cadrul secvențelor de filiație s-a perpetuat până în prezent în denotația oficială din actele juridice. În actele latinești acest parametru al grupului nominal implicat în denotația oficială constituie cel mai sigur indiciu al apartenenței actului respectiv la varianta cultă, medievală a latinei, și nu la cea clasică.

¹⁵ Începând cu perioada imperială apar excepțiile, denotatul fiind liber să aleagă fie un *gentilicium*, fie un *cognomen* din spațiul autohton, alcătuind un nume care structural, se încadrează în formula trinomială romană: *Caius Iulius Uenrcondaridubnos*, este numele unui preot gal din Lyon, de pildă, care se considera fiul adoptiv al lui Caesar [Caius Iulius Caesar], *L. Solimarius Secundinus* este numele unui neguțator din spațiul galic, cu gentiliciu autohton, așadar (Lebel 1974: 31).

Tiparul topic vechi, specific variantei culte, a fost păstrat totuși, în latina de cancelarie chiar până la sfârșitul secolului al XI-lea (ex. *Raineri Petri filius*) (a. 1066-1082) (Aebischer [1947] 2020: 93) în acte provenind din regiunile italice rămase sub influența sau chiar în componența politică a Imperiului Roman Răsăritean (exarhatele bizantine italice, cuprinzând în general centrul peninsular), în ciuda faptului că deja, în regiunile italice adiacente, se impuseseră în uzul documentar structurile de descendență cu tipar topic roman (ex. *Renda filia* Dauferi) (a. 997) (în *Codex diplomaticus amalfitanus*) (Gentile 1959: 9).

GRUPURILE PREPOZIȚIONALE

În idiomul latin popular, cu structuri gramaticale marcate de oralitate, construcțiile prepoziționale cu *acuzativul* sau cu *ablativul*, care exprimă relații concrete (mai ales spațiale sau temporale pentru *acuzativ*, de cauză, conformitate, a modului sau a instrumentului pentru *ablativ*) câștigă teren pentru a denumi relațiile care beneficiaseră de o exprimare sintetică. Prepoziția se introduce, în latina târzie, și pentru exprimarea așa-numitelor cazuri abstracte, *genitivul* și *dativul* (Reinheimer Râpeanu 2001: 138), implicate, așadar, în relația de descendență.

Grupurile prepoziționale cele mai frecvente se construiesc în jurul conectorilor *de*, redând în latina târzie relația de posesie (*parietes de cellola*) sau *ad*, care, în construcții cu *acuzativul*, concurează *dativul* sintetic (*membra ad dos fratres*) (Reinheimer Râpeanu 2001: 138).

Preluate la nivelul latinei târzii, în limbajul de uz curent, dar și în cel cult, în traduceri latinești ale primelor texte religioase, de pildă, aceste prepoziții se păstrează în idiomurile romanice pe areale largi cu sensuri (relativ) similare, și, cu unele excepții, au implicații asupra denominației oficiale complementare de indicare a filiației, specifice limbajului popular.

Ne referim exclusiv la grupurile prepoziționale cu *de* (lat. *de*) sau cu *a* (lat. *ad*), prezentând structurile de denominație în a căror alcătuire intră acestea întră. Completăm, sub acest aspect, o contribuție anterioară (Dima/Lupu 2024: 31-44) în care am prezentat funcționalitatea și semantica grupurilor prepoziționale dezvoltate de conectorul *de* în onomastica istorică medievală, dar ne-am limitat comparația la spațiul romanic oriental (româna) și la unele dialecte iberice (aragonez și galician).

Strict regional, în regiunea franceză centrală: Maine, Beaujolais, Touraine, Berry și Nivernais, Bourbonnais și Charollais, în arealul dialectal franco-provensal, registrele parohiale din secolul al XIII-lea înregistrează ocurența prepoziției *a* în sintagme de filiație, redând cu preponderență descendența patrilineară, mai rar pe cea matrilineară (Dauzat [1947] 2019: 87).

Grupul prepozițional din această tip de construcții, postpus numelui individual, sfârșește prin a se aglutina cu acesta, variantele rezultate, de tipul *Ageorges*, *Ajean*,

Amartin, *Amathieu* încep să fie înregistrate documentar abia începând cu secolul al XV-lea, procesul fiind, probabil mai vechi, dar acestea supraviețuiesc în uz timp îndelungat și se fixează ca atare în inventarul antroponimic actual (Morlet 1991: 23).

În paralel, circulă variante cu prepoziția urmată de articol: *Alandrieu*, *Allilaire* [*Hilaire*], *Audenis*, *Aupol* (Dauzat [1947] 2019: 87), în timp ce supranumele delexicale cer întotdeauna prezența prepoziției articulate: *Auclerc*, *Aucoutouriere*, *Augagneur*, *Aufrère*, *Aumaître*, *Augros* (Dauzat [1947] 2019: 87).

După acest tipar se alcătuiesc și *matronimicele franceze medievale*, care s-au păstrat până în prezent în aceste variante, aglutinate fie cu *numele individual al mamei*: *Alamartine*, *Alamargot*, *Alamichel*, fie cu supranumele acesteia: *Alabergère*, *Alablanghe* (sic), *Alabrune*, *Alhéritière*, *Alasseur* (= à la soeur) (Dauzat [1947] 2019: 88). Ulterior apar în circulație și variante rezultate din pierderea prepoziției: *Lamartine* < *Alamartine* (din *Martine*) sau *Larnaude* < *Arnaude* (Morlet 1991: 23).

Asemenea situației din spațiul romanic oriental, denominația galică prin matronim nu se referă întotdeauna la o situație de ilegitimitate, denumind un moștenitor născut în afara căsătoriei, ci, având la bază un *marital*, poate indica postumitatea: *Alamichel* trimite la secvența (*le fils*) à *la Michel*, în care *la Michel* este forma contrasă a sintagmei *la femme de Michel*. Același raport, prin marital, se exprimă, în aceeași regiune, și printr-un nume feminin: *l'Arnaude* se fixează în varianta aglutinată *Larnaude* (la rândul ei contrasă din sintagma *la femme d'Arnaud*) (Dauzat [1947] 2019: 88).

Copiii astfel denumiți se raportează la ascendentul matern fiind, poate, singurul părinte în viață, sau cu o situație patrimonială mai bună.

Regional, la vorbitorii *occitani*, raportul de filiație este redat în actele oficiale prin grupuri prepoziționale ale conectorului *de*¹⁶ care, în textele gascone apare sub forma *dou*: *Jan dou Baquer* (= *Jean fils du Vacher*) (Dauzat [1947] 2019: 86).

Fenomen specific dialectelor galice occitane medievale, *de* cu valoare patronimică apare și cu articol (*le*, *la*) în variante aglutinate cu numele complementar delexical, indicând profesia: *Duclerc*, *Dumaître*; rudenția: *Deloncle*, *Dufils*, ori porecla: *Duboeuf*, *Defaure*, *Duvieux*.

În același areal se află în circulație și antroponimele cu antepunerea prepoziției, dar fără articol: *Damiot*, *Dedieu*, *Doriot* (Dauzat [1947] 2019: 86).

Totuși, semnificația generală a prepoziției *de* se referă în spațiul francez la *localizare* (fiind similară sub acest aspect spațiului idiomatice românesc medieval), regăsindu-se îndeosebi în structurile de denominație din toponimia minoră, în

¹⁶ Aspecte pe care le-am detaliat anterior, v. Dima & Lupu 2024: 31-44. În contribuția de față completăm cu date referitoare la construcțiile prepoziției *de* și la comportamentul acestora în *antroponimia* (respectiv *toponimia*) *oficială* romanică, din mai multe arii dialectale, italice sau galice.

variante aglutinate¹⁷: *Dambreville, Dambricourt, Damiens, Daplaincourt, Darras*, de unde, prin transfer, se fixează în antroponimia complementară, de indicare a reședinței: *Debois* (Dauzat [1947] 2019: 88).

Trebuie precizat că redarea raportului de filiație prin construcții prepoziționale cu *de* este strict regională în spațiul idiomatic francez, caracterizând areale geolingvistice bine delimitate.

În documentele interne *italice* vechi, provenind din secolul al X-lea, *de* se circumscrie *filiației* îndeosebi în *catene patronimice*, de regulă în partea auxiliară a denotației, în completarea componentei realizate desinențial, indicând relația denominatului cu ascendenta paternă și a acestuia cu înaintașii pe linie paternă, bunic și străbunic: *Muscus filius Leonis de Stephano de Lupino* (a. 987) (Codex Diplomaticus Amalfitana) (Gentile 1959: 10), sau *Iohanne filius Sergii de Constantino de Leupardo* (a. 988) (ibid.).

Acest mod de alcătuire a numelui complementar, prin catene, poate indica chiar relația cu înaintași mai îndepărtați, stră-străbunic, de pildă: *Mauronis filius Musci de Maurone de Constantino de Leone* (a. 987) (ibid.).

Foarte rar, prepoziția indică filiația denominatului: *Solinus de Bonu de Solino* (a. 907) (ibid.).

La acest nivel istoric este evidentă implicarea prepoziției *de* în construcții denominative catenare cu semnificația și funcționalitatea genitivală, indicând descendența patrilineară. Acest conector apare în structuri cu circulație în latina documentară, aflate însă și în uzul idiomurilor vernaculare, explicând păstrarea acestora în antroponimia istorică cu diverse alofone: *Da Ros, Da Re, Da Rold, Da Col, Da Lio, Da Prato* etc., specifice regiunii venete; *Di Stefano, Di Marco, Di Pietro, Di Martino, Di Benedetto, Di Carlo* generale în teritoriu, regional cu elidarea vocalei: *D'Angelo, D'Amico, D'Agostino, D'Alessandro* etc.

Un aspect particular îl reprezintă uzul numelor din poziție secundă în varianta de plural, specifică regiunii idiomatice septentrionale, indicând raportarea la familie văzută ca grup de parentare: *De Carli, De Franceschi, De Gregori, De Martini*. În centrul și Sudul Italiei aceste alcătuiri includ nume cu terminația de ablativ, *-is*: *De Andreis, De Angelis, De Carolis, De Stefanis; De Sanctis, De Franciscis, De Matteis* (Caffarelli 2016: 108), care uneori, au dublă referință: antroponimică, dar și toponimică (făcând trimitere la numele de grup fixat și ca oiconim).

¹⁷ Asemănător, în spațiul românesc prepoziția *de* se păstrează până în prezent, regional, în spațiul intracarpatic, în componența toponimelor analitice, cu sens de localizare (*Stâna de Vale; Hârtopu de Sus* sau *Hârtopu de Jos* etc.), denumiri care încep să fie concurate de structuri implicând prepoziții compuse (*din < de + în* de pildă): *Hârtopu din Sus* ori *Hârtopu din Jos* (TTRT: 95). Fenomenul de *aglutinare* afectează unele toponime românești vechi (*Trepăraiele*, de pildă, este forma apocopată a numelui topic aglutinat *Între Păraie*, com. Iara, Cluj) (TTRT: 101), însă nomenclatorul topic oficial fixează foarte rar aceste variante.

Alcătuirea numelor medievale italice prin *prepoziția articulată* (cu circulație aproape exclusivă în forme aglutinate), rară și neregulat distribuită în teritoriu, indică domicilierea, dar și descendența. Aceste nume provin din regiunea idiomatică venetă: *Dal Molin, Dal Santo, Dal Maso, Dal Largo*, relația patronimică fiind certă când elementul secund este un antroponim: *Del Vecchio, Del Prete, Del Giudice, Del Monaco, Del Buono* (Caffarelli 2016: 108).

Prepoziția *de* apare destul de rar în documentele **hispanice** medievale cu nuanță patronimică, fiind rodul unor circumstanțe istorice, simplificările denominative, de pildă, prin care diecii castilieni eliminau catenele denominative, înlocuind totodată și patronimicul sufixal cu „particula genitivală” (Onrubia 2016: 410): sintagma *Alonso de Andres Fernandez* conduce, în urma unei astfel de simplificări, la un nume precum *Alonso de Andres*.

Patronimicele rezultate în urma unei astfel de simplificări nu sunt, totuși, prea numeroase și nici nu apar consecvent în documentele medievale castiliene: *Juan de Pedro, Johan de Miguel, Juan de Luis* (Onrubia 2016: 410). Și în documentele aragoneze astfel de structuri prepoziționale apar rar, iar în actele notariale navareze sunt considerate urme ale influenței de substrat (cf. Dima/ Lupu 2024: 40).

OBSERVAȚII FINALE. CONCLUZII

Specializate semantic și funcțional în latina târzie și dezvoltând sensuri relativ asemănătoare pe areale geolingvistice largi, prepozițiile *a* și *de* se păstrează în toate idiomurile romanice. Pentru spațiul galic și cel dunărean se remarcă un comportament similar al prepozițiilor *a* (lat. *ad*) și *de* (<lat. *de*) la nivelul limbii de uz comun: de la nuanțele de dativ adnominal se ajunge, prin contiguitate semantică, la genitivul de apartenență (prepoziției *a*), sau se subsumează localizării, dar și relației de filiație (cazul prepoziției *de*). Pentru redarea relației de filiație propriu-zise în spațiul romanic, acești conectori sunt folosiți, însă, diferit.

Regional, în arealul galic occitan, ambii conectori se află la baza unor grupuri prepoziționale care apar în denotația medievală istorică. În schimb, romanitatea răsăriteană specializează propriile morfeme implicate în redarea filiației, articolul posesiv genitival (*al, a*), coocurent cu morfemul specific de G-D, *lui*, antepus numelui ascendentului patern, procedeu cu răspândire generală la nivelul limbajului popular. Prepoziția *de* se conservă în construcția *alde* (singura care sugerează uzul în vechime cu sens de filiație al acestui conector); izolată însă, în limbajul popular pentru a desemna o persoană dintr-un grup familial anume, nu indică filiația în uzul documentar.

În cazul numelor masculine românești, morfemele subsumate filiației se înregistrează rar în formă aglutinată, dar numai între ele, nu cu numele pe care le precedă (*Sawa fychor allu Mayne* de pildă) (Halichias 2010: 39), în timp ce

aglutinarea este frecventă la nivelul idiomurilor romanice occidentale, galice, dar și italice (mai rar în cele hispanice, după cum sugerează slaba atestare documentară).

Articolul, morfem specific romanic, este implicat în denotația medievală, diferențiind, sub acest aspect, idiomurile romanice de latină. Participă la alcătuirea denotației medievale, primare sau secundare (fixând îndeosebi componenta delexicală) la nivelul întregului spațiu romanic, apare însă, în procliză și cu un corp fonetic independent în idiomurile occidentale, enclitic și postpus în denotația orientală, contribuind la individualizarea idiomurilor romanice orientale față de cele vestice.

Topica numelor din sintagma de denotație pare a fi singurul element de continuitate și contiguitate la nivelul întregului spațiu romanic: întocmai ca și în latină, componenta individuală precede întotdeauna numele auxiliar, caracteristică păstrată de denotația romanică europeană în ansamblul acesteia.

SURSE DOCUMENTARE

- DOR = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, 1963, București: Editura Academiei Române.
- DRH A = *Documenta Romaniae Historica*, seria A, *Moldova*, vol. I (1384–1448), 1975; vol. II (1449–1486), București, Editura Academiei, 1976, vol. III (1487–1504), VIII (1585–1592).
- DRH B = *Documenta Romaniae Historica*, seria B, *Țara Românească*, vol. I (1247–1500), 1966; vol. II (1501–1525), 1972; vol. III (1526–1535), 1975; vol. XI (1593–1600) București, Editura Academiei, 1975.
- DRH C = *Documenta Romaniae Historica*, seria C, *Transilvania*, vol. X (1351–1355), 1977; vol. XI (1356–1360), 1981; vol. XII (1361–1365), 1985; vol. XIII (1366–1370), 1991; vol. XIV (1371–1375), 2002; vol. XV (1376–1380) București, Editura Academiei, 2006.
- DRH D = *Documenta Romaniae Historica. D. Relațiile între țările române (1222–1456)*, București: Editura Academiei, 1977.
- Halichias, Ana – Cristina, 2010, *Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea – al XVI-lea)*, EUB, București.
- TTRT – Academia Română. Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Valea Ierii*, București: Editura Academiei Române, 2010.

BIBLIOGRAFIE

- Aebischer, Paul, [1947] 2020, „Les origines de la finale -i des noms de famille italiens” en *Onomastica. Revue Internationale de Toponymie et d'Anthroponymie*, nr. 2, p. 90–106.
- Bizzocchi, Roberto, 2014, *I Cognomini degli Italiani. Una storia lunga 1000 ani*, Bari: Editori Laterza.
- Boullón Agrelo, Ana Isabel 1999 *Antroponimia medieval galega (ss VIII–XII)*, Tübingen: Max Niemeyer.
- Bourin, Monique, 1990, „Bilan de l'enquête : de la Picardie au Portugal, l'apparition du système anthroponymique à deux éléments et ses nuances régionales”, în Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 233–246.

- Caffarelli, Enzo, 2016 *Cognomi in Italia. Storia tipologie, significati e statistiche*, Roma: Società Editrice Romana.
- Cerrillo Martín de Cáceres, Enrique, 1988, *Onomastica y cambio cultural. Del sistema romano al cristiano în Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Madrid: Arco, p. 1161–1168.
- Ciprés, Pilar, 2006, „La onomástica de las inscripciones romanas del País Vasco. Estructura del nombre personal y estatuto jurídico”, *Veleia*, 23, ISSN 0213 – 2095, p. 85–128.
- Dauzat, Albert, [1947] 2019, „Les particules de presentation dans les noms de famille de France” în „Revue Internationale d’Onomastique”, 1947, n°. 1–2, pg. 82–88 (publicé en-ligne en 2019).
- De Felice, Emdio, 1978, *Dizionario dei cognomi italiani*, Milano.
- Dima, Emanuela I., 2022 „Etape ale fixării patronimicului în onomastica românească medievală. Alcătuirea și funcționalitatea formulelor de descendență”, *SCL LXXIII*, nr. 2, p. 211–225.
- Dima, Emanuela I., Irina Lupu, 2024, „Mijloace de redare a filiației în spațiul romanic medieval. Polisemia prepoziției *de*”, *SCL LXXV*, nr. 1, p. 31–44.
- Dondin-Payre, Monique, 2011, *Les nommes de personnes dans l’Empire romain. Transformation, adaptation, évolution*, Diffusion de Boccard, Bordeaux.
- Fabre, Paul, 1991, *Okzitanisch: Interne Sprachgeschichte III. Onomastik*, in G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt (Hrsg), *Lexikon der Romanischen Linguistik*, V/2, Tübingen, 23–33.
- Fischer, Iancu, 1985, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Frago Gracia, J. A., 1976, „Notas de antroponimia medieval navarro-aragonesa”, în *Cuadernos De Investigación Filológica*, 2 (1), 73–84.
- Gentile, Aniello, 1959, *Il soprannome nei documenti medioevali dell’Italia meridionale*. Napoli: Università degli studi di Napoli, Istituto di Glottologia.
- Graur, Alexandru, 1927, „Le suffixe roumain -escu et le suffixe thrace -isk”, *Romania*, vol. 53, nr. 212, p. 539–552.
- Iliescu, Maria, Liliana Macarie, 1964, „Aspects de l’évolution syntaxique du génitif et du datif en latin tardif”, *RRL IX*, 4, p. 437–444.
- Ionescu, Christian, 1980, *Antroponimia românească. Rezumatul tezei de doctorat*, București.
- Ionescu, Christian, 1989, *Numele gentilic în* (Marius Sala, coord.) *Enciclopedia Limbilor Romanice*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ionescu, Christian, 1990, „Numele de familie românești”, „Limba Română”, XXXIX, nr. 3, p. 243–248.
- Kajanto, Iiro, 1987, *Onomastica Romana alle soglie del medioevo* în *I CPatrom* (Dieter Kremer *Dictionnaire historique des noms de famille romans. Actes du 1er Colloque*, Treves, 10–13 decembre 1987), Tübingen: Max Niemeyer, p. 59–66.
- Lebel, Paul, 1974, *Les Noms de Personnes en France*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Le Jan, Regine, 2001, *Famille et pouvoir dans le monde franc. Essai d’anthropologie sociale*, Paris: Publications de la Sorbonne.
- Marcato, Carla, 1996, „Morphologie et formation des mots des plus anciens noms de personnes: domaine roman” en (Ernst Eichler ed.) *Namenforschung. Ein Internationales Handbuch zur Onomastik*: Berlin, New York, p. 1187–1193.
- Menant, François [1998] 2019, „Comment s’appelaient les habitants de Crémone vers 1300? Contribution à l’histoire du nom de famille en Italie”, *Melanges de l’Ecole française de Rome. Moyen-Age*, tome 110, nr. 1, 183–200.
- Moreu-Rey, Enric, 1993, *Antroponímia. Historia dels nostres prenomes, cognoms i renoms*, Barcelona: Publications de la Universitat de Barcelona.
- Nègre, Ernest, [1956] 2021, „Les noms de personnes à Rabastens (Tarn) à la fin du XIV-e siècle d’après le Livre de l’Arc (1374–1392)”, în *Revue Internationale d’Onomastique*, 1956, n°. 8–1, pg. 59–76 (publicé en-ligne en 2021).
- Onrubia, Jaime de Hoz, 2016, „Antroponimia y Reconstrucción histórica: Consideraciones sobre la Identificación Personal en la paso de la Edad Media a la Moderna en la Corona de Castilla” în *Espacio, Tiempo y Forma*, serie III, *Historia Medieval*, *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, 29, Madrid, ISSN 0214-9745, E-ISSN 2340-1362, p. 401–428.

- Reguș, Aspazia, Corneliu Reguș, 1974a, „Antroponimele masculine în documentele slavo-române emise de cancelaria Moldovei între anii 1388–1456” SCL XXV, nr. 5, pg. 497–510.
- Reguș, Aspazia, Corneliu Reguș, 1974b, „Antroponimele masculine în documentele slavo-române emise de cancelaria Moldovei între anii 1388–1456” SCL XXV, nr. 6, pg. 595–608.
- Reinheimer Rîpeanu, Sanda, 2001, *Lingvistica romanică: lexic - morfologie - fonetică*, București: BIC ALL.
- Séguy Jean, [1955] 2019, „Les toponymes occitans En + nom de personne”, *Revue Internationale d'Onomastique*, n° 3, 1955, p. 167–170 (fichier pdf généré en 2019).
- Stan, Camelia, 2014, „DE-phrases and specificity in Old Romanian”, în *Bucharest Working Papers in Linguistics*, XVI (1), 35–42.
- Tomescu, Domnița 2017 „Dinamica denotației personale primare în antroponimia actuală”, în „Cercetări lingvistice”, Craiova: SITECH, p. 292–309.
- Tomescu, Domnița, 2001, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, București: Editura Univers Enciclopedic.

GRAMMATICAL PARTICULARS OF THE MEDIEVAL ROMANIAN DENOMINATION IN EUROPEAN ROMANCE CONTEXT

Abstract

In this article we focus on several grammatical aspects that, through the way they are found in historical anthroponymy, can contribute to the particularization of Romance idioms. The emphasis falls on some parameters such as the topic of the elements that make up the medieval denomination phrase, the functional and semantic behaviour of some prepositions, such as *a* from lat. *ad*, or *de* (lat. *de*), which are involved in rendering parentage or domicile, depending on the linguistic area. We can see, thus, that there is a strong similarity in terms of the tendency towards analyticity, between the Danube and the Galician dialects, which prefer to prefix these prepositions to secondary names, with which they are sometimes agglutinated (especially in the Galician or Italic idioms). However, regarding the preposition *de*, it should be noted the preservation of the meaning of localization in the Eastern Romanic space, while the Western Romanic documents indicate the use of this connector with a filiation sense.

Regarding the *article*, it accompanies the primary names, but also the secondary ones, in the medieval Romanian, Galician, Italic (regional) denomination, but it is rarely registered in the official Hispanic denomination.

The position of the article compared to the name it accompanies is a parameter of differentiation within the Romance linguistic space. It *precedes* the primary anthroponyms (with which, regionally, in the Galician dialectal regions, they agglutinate), but appears in the *postposition* and is attached to the names in the Eastern Romance regions.

The topic of names in the denomination phrase seems to be the only element of continuity and contiguity at the level of the entire Romance space: just as in Latin, the individual component always precedes the auxiliary name, a characteristic preserved by the European Romance denomination.

